

BOSSCHE BURGEMEESTERS IN PERSPECTIEF 1850-1970

Jan Walravens

'Het burgemeesterschap is wat men er zelf van maakt.'¹ Dat zei eens mr Frans Johan van Lanschot, de eerste burger van 's-Hertogenbosch tussen 1917 en 1941. Op hem is deze uitspraak in ieder geval van toepassing. Van Lanschots waarheid als een koe verdient echter wel enige nuancering omdat de maatschappelijke context waarin burgemeesters hun functie moesten uitoefenen, en dus het burgemeesterschap zelf, steeds aan verandering onderhevig is geweest. Vooral de voortdurende uitbreiding van gemeentelijke taken in de laatste eeuw en een daarmee gelijk opgaand democratiseringsproces zijn daarvan de belangrijkste oorzaken. Van *magistraat tot modern bestuurder* luidt de ondertitel van een boek uit 1984 over het burgemeesterschap en daarmee zijn de veranderingen in een notedop goed samengevat.² In deze bijdrage van de Nijmeegse historicus Jan Walravens worden een paar momenten uit dat veranderingsproces belicht en enkele grote lijnen ervan geschetst. Centraal staat de vraag hoe de opeenvolgende Bossche burgemeesters passen in deze landelijke ontwikkelingen.

Grondwet en Gemeentewet

Het midden van de vorige eeuw is voor de ontwikkeling van het burgemeesterschap in Nederland op het eerste gezicht een bijzondere periode geweest. In de toen in werking getreden Grondwet (1848) en Gemeentewet (1851) zijn namelijk de juridische principes vastgelegd die de formele positie van de

burgemeester tot op de dag van vandaag bepalen. Was de burgemeester voor 1795 lid van een stedelijke elite die hem uit haar midden benoemde, sinds de Grondwet van 1848 is hij de door de Kroon benoemde voorzitter van een gekozen gemeenteraad en van het college van burgemeester en wethouders (B&W). Deze laatste twee organen gaan hem sindsdien in de gemeentelijke hiërarchie vooraf. Niet de burgemeester, maar de raad werd formeel-juridisch aan het hoofd van de gemeente geplaatst. Naast het voorzitterschap van de raad en van het college deelde de wetgever van 1851 de burgemeester ook een aantal taken toe die hem tot een gedelegeerde van de regering in het gemeentebestuur maakten. Zijn rol als toezichthouder op de rechtsgeldigheid van raadsbesluiten en zijn leidende taken op het terrein van de politiezorg springen daarbij het meest in het oog.³

De staatsrechtelijk derde plaats heeft echter aan de centrale en sterke positie die de burgemeester in het gemeentebestuur innam voornamelijk weinig veranderd. Hij was nog lange tijd de enige full-time-bestuurder in het gemeentelijke apparaat. Het wethouderschap was niet meer dan een deeltijdfunctie; de Gemeentewet beschouwde de wethouder zelfs nog tot 1931 als een soort assistent van de burgemeester. Zeker in plattelandsgemeenten, maar ook in steden waar de politieke tegenstellingen niet al te groot waren, kon de burgemeester tot ver na de Tweede Wereldoorlog profiteren van het natuurlijk respect voor het gezag bij de burger, de raadsleden, maar ook bij de wethouders. 's-Hertogenbosch valt zeker onder

A.G. Verheijen
foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

deze steden te rekenen. Bovendien was tot in de laatste decennia van de vorige eeuw de handhaving van de openbare orde, samen met de zorg voor het openbaar lager onderwijs, kerntaak van de gemeentelijke overheid. Staatsonthouding was verder de heersende negentiende-eeuwse liberale doctrine, in 's-Hertogenbosch net zo goed als elders. Het feit dat de politiezorg door de wetgever aan de burgemeester was toebedeeld, garandeerde als het ware zijn centrale plaats in het lokale bestuur.⁴

Aan nog een andere omstandigheid leek in 1851 niet veel te veranderen. Aansluitend bij een eeuwenoud rechtsgebruik was het namelijk de uitdrukkelijke bedoeling van zowel de Grondwet als de Gemeentewet dat de burgemeester ingezetene was van de gemeente waarin hij werd benoemd en zo mogelijk lid van de gemeenteraad ter plaatse. Slechts als het 'belang van de gemeente'

1808-1810: **P.J. van Berkel**
(**'s-Hertogenbosch 1741 - 1817 's-Hertogenbosch**)

Was advocaat (tot 1789) en lid van het stadsbestuur (1795-1807).

■ Nederland maakt in deze periode onderdeel uit van het Koninkrijk Holland en daarna van het Franse keizerrijk; 's-Hertogenbosch, met c. 13.500 inwoners, wordt dan de hoofdstad van het Departement van de Monden van de Rijn. Napoleon bezoekt de stad.

1810-1848: **A.G. Verheijen**
(**Loon op Zand 1770 - 1857 's-Hertogenbosch**)

■ Oprichting in 1812 van de Académie Impériale et Royale de Peinture, Sculpture et Architecture; die thans als Academie voor Kunst en Vormgeving onderdeel uitmaakt van de Hogeschool 's-Hertogenbosch.

■ Pruisische troepen verjagen de Fransen uit de stad; ons land wordt een koninkrijk.

■ De Sint Jan komt na twee eeuwen weer in katholieke handen; de gemeente wordt eigenaar van de toren van deze kerk. De hervormden krijgen geld om een eigen kerkgebouw te realiseren.

■ De Zuid Willemsvaart wordt gegraven om een betere waterverbinding met Maastricht te krijgen. Het Bossche stadsbestuur is tegen: de stad zal haar overslagfunctie verliezen en honderden Bosschenaren zullen werkloos worden.

■ Tussen 1830 en 1839 verkeert 's-Hertogenbosch in een staat van beleg wegens de opstandige Belgen. Eerst als er vrede gesloten wordt, krijgt het stadsbestuur het weer voor het zeggen.

■ De katholieken bouwen drie nieuwe kerken: de Sint Catharina, Sint Pieter en Sint Jacob in de zgn. Waterstaatsstijl.

erom vroeg, kon tot de benoeming van een niet-ingezetene worden overgegaan. In de loop van de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw werden echter steeds vaker burgemeesters benoemd in gemeenten waarmee zij geen enkele binding hadden. In 1931 werd daarom aan de regering 'volledige vrijheid' verleend ten aanzien van de keuze van de burgemeester. De in Nederland inmiddels gangbare praktijk werd er slechts mee bevestigd, niet veranderd.⁵

W.H. van Thyne Hannes
foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1815-1816: **J. Losecaat**
(**'s-Hertogenbosch 1774 - 1848 's-Hertogenbosch**)

1815-1824: **P.H. van Fenema**
(**Lith 1778 - 1837 Dreumel**)

1816-1824: **W.H. van Thyne Hannes**
(**Gorinchem 1774 - 1849 Empel**)

■ In de periode 1815-1824 zijn er volgens het 'Stedelijk Reglement' drie burgemeesters, zodat A.G. Verheijen er in die periode twee collega's bij krijgt. Om het jaar heeft er één de functie van president-burgemeester.

'Het Bossche familiecomplex'

In 's-Hertogenbosch is de traditie hardnekkiger geweest dan in veel andere plaatsen. Wie de lijst van burgemeesters elders in dit themanummer van 's-Hertogenbosch doorneemt, zal zien dat tot 1941, dus na de invoering van de Gemeentewet nog bijna een eeuw lang, alle Bossche burgemeesters uit 'eigen kweek' afkomstig zijn geweest.

Slechts een van hen, jhr mr E.J.C.M. de Kuiper (1857-1874), was niet in de stad geboren, maar er sinds 1842 wel als advocaat gevestigd. Als telg uit een welgestelde Oostbrabantse familie behoorde hij bovendien, net als al zijn voorgangers en veel van zijn opvolgers, tot de financiële en bestuurlijke elite van 's-Hertogenbosch, ook wel het 'Bossche familiecomplex' genoemd.

Ondanks het feit dat verpaupering en sociale wantoestanden onder De Kuypers bewind in de stad hoogtij vierden, werd hij bij een tussentijdse gemeenteraadsverkiezing met grote meerderheid van stemmen in de raad gekozen. De nog kleine groep financieel draagkrachtige stemgerechtigde Bosschenaren bevestigde daarmee de beperkte taakopvatting die het gemeentebestuur onder De Kuypers leiding huldigde.⁶

Groepsvorming was er de oorzaak van dat die relatieve eenstemmigheid bedreigd werd. Niet zoals in grote delen van Nederland het ontstaan van verschillende politieke partijen, maar een scheiding in het katholieke kamp zette in 's-Hertogenbosch de lokale verhoudingen in eerste instantie onder druk. Tot ongeveer 1870 hadden de meeste, uiteraard overwegend katholieke stadsbestuurders de liberale beginselen gesteund. Godsdienst- en onderwijsvrijheid waren er het meest bij gebaat en bovendien was de algemene opvatting dat geloof en politiek twee verschillende zaken waren die van elkaar moesten worden gescheiden. De geestelijkheid was er voor godsdienstige zaken en diende zich van politiek te onthouden. 'Verkiezingen zijn zuiver politieke verrigtingen, die in de burgerlijke, en niet in de kerkelijke maatschappij te huis behooren', aldus verwoordde een verkiezingspamflet uit 1871 het aristocratisch-liberale, maar toch 'regtgeloovig'-katholieke standpunt. Vooral onder invloed van een door de kerk gesteund katholiek emancipatiestreven ontstond er echter een steeds sterker wordende groep katholieke 'conservatieven' die het liberalisme principieel als een aan het geloof vijandige stroming beschouwde. In

Jhr mr E.J.C.M. de Kuyper
foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1849-1856: P.J. Vermeulen
(**'s-Hertogenbosch 1791 - 1860 's-Hertogenbosch**)

Vermeulen was zoutzieder en koopman van beroep. In 1841-1857 was hij lid van de gemeenteraad. In 1857 nam hij ontslag als gemeenteraadslid, waarschijnlijk omdat hij niet als burgemeester herbenoemd was.

■ Het raadslid Van de Mortel pleit voor uitbreiding van het aantal veemarkten, aangezien de boeren in de Meierij overschakelen van akkerbouw op veeteelt. De graanmarkt verloopt inderdaad en de Korenbeurs wordt gesloten. Het aantal veemarkten wordt uitgebreid; vanaf 1892 is er een wekelijkse markt.

■ Mgr Zwijsen wordt de eerste Bossche bisschop ná 1629. Hij ijvert ervoor om het Mirakelbeeld uit België terug te halen, hetgeen lukt. Er worden plannen gemaakt om de Sint Jan te restaureren.

1857-1874: Jhr mr E.J.C.M. de Kuyper
(**Veghel 1817 - 1893 Maastricht**)
Jonkheer de Kuyper was advocaat van beroep. Hij was lid van Provinciale Staten en plaatsvervangend rechter bij de Bossche Arrondissementsrechtbank.

In 1874 werd hij benoemd tot Commissaris des Konings in Limburg.

■ Er wordt een begin gemaakt met de restauratie van de St. Jan in gotische stijl. Dit heeft ondermeer tot gevolg dat het 17e eeuwse oxaal uit de kerk verdwijnt en wordt verkocht.

■ De stad wordt in 1866 getroffen door een cholera-epidemie waarbij 299 inwoners het leven verliezen.

■ Vanaf 1868 is 's-Hertogenbosch per spoor bereikbaar; de stad zal een middelpunt van spoorwegen worden.

's-Hertogenbosch kwamen liberalen en conservatieven fel tegenover elkaar te staan.⁷

De in 1880 aangetreden burgemeester H.F.M. van Lanschot werd er bij zijn benoeming het slachtoffer van.

Door de conservatieven werd hij namelijk gezien als een vertegenwoordiger van de terrein verliezende liberaal-katholieken. De scherpe negatieve reacties op zijn benoeming hebben zijn entree als burgemeester uiterst moeilijk gemaakt. 'Deze benoeming is zeer te betreuren', schreef de antiliberaal krant *Het Huisgezin* bij Van Lanschots aantreden, 'want ofschoon mr Van Lanschot katholiek heet, weten wij zeker, dat hij te 's-Hertogenbosch niet daaronder geteld wordt.' Nog feller van toon was het landelijke blad *De Maasbode*. 'Een protestantschen burgemeester heeft de minister Six niet aan 's Bosch durven geven, maar met een liberalen heeft hij het gewaagd. O, die minister is zoo onpartijdig; uit louter onpartijdigheid geeft hij de Katholieken een slag in het aangezicht.' In de slechts korte tijd die Van Lanschot als burgemeester gegeven was, viel hij vooral op door zijn streven voor de watervrijmaking van de stad. Dat was voor veel critici uit 1880 voldoende reden om Van Lanschot bij zijn overlijden in 1883 in positieve zin te herdenken.⁸

Niet lang daarna was ook in 's-Hertogenbosch in dit opzicht de negentiende eeuw voorbij. Landelijk en lokaal won de verzuijing terrein en liberaal-katholicisme werd een verschijnsel van het verleden. In de stad overheerste vanaf de jaren 1890 een princi-

mr A.F.X. Luyben

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1874-1880: **mr A.F.X. Luyben**
(**'s-Hertogenbosch 1818 - 1902 's-Hertogenbosch**)

Luyben was lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal en minister van de R.K.Eredienst (1868), rechter in de Arrondissementsrechtbank (1880-1883) en raadsheer bij het Gerechtshof (1883-1889).

■ Doordat 's-Hertogenbosch geen vestingstad meer is, worden de stadspoorten en de vóórwerken gesloopt. De eigenlijke stadsmuur blijft gehandhaafd omdat de binnenstad in de loop der eeuwen enkele meters is opgehoogd en deze muur als waterkering dienst doet bij de jaarlijkse overstromingen.

pieel-katholieke meerderheidspolitiek in een ook verder verzuild kader van katholiek georganiseerde arbeiders, werkgevers en anderen.

Twee ontwikkelingen

In recent historisch-bestuurskundig onderzoek worden twee, min of meer parallel

lopende ontwikkelingen als oorzaak aangewezen voor de veranderde positie van de burgemeester in de twintigste eeuw. De eerste, een voortdurende uitbreiding van gemeentelijke taken vanaf het einde van de negentiende eeuw, werd vooral veroorzaakt door een explosieve bevolkingsgroei.

's-Hertogenbosch had in 1850 bijna 22.000 inwoners. In 1900 waren het er meer dan 30.000 en dat aantal verdubbelde nagenoeg tot 57.000 in 1950. In 1970 was de grens van 80.000 inwoners ruim overschreden. De visie op de functie van het lokale bestuur werd daardoor noodgedwongen anders, terwijl ook de centrale overheid, door de uitvoering van allerlei nieuwe regelingen aan de gemeenten over te laten, aan de groei van het gemeentelijke apparaat bijdroeg. Volksgezondheid, nutsbedrijven, het stimuleren van de economische bedrijvigheid en volkshuisvesting zijn de belangrijkste nieuwe werkzaamheden geweest tot 1917. In de jaren tussen de twee wereldoorlogen kwam daar de werkloosheidsbestrijding bij, terwijl de wederopbouw na 1945 weer een andere, nog intensievere aanpak vergde. Een ontwikkeling die de functie en de positie van de burgemeester eveneens vergaand heeft beïnvloed is de democratisering van de samenleving. De ontwikkeling naar het algemeen kiesrecht met evenredige vertegenwoordiging in 1917 bood kansen aan nieuwe en kleine groeperingen, in 's-Hertogenbosch aan de arbeiders en de socialisten, om ook hun stem te laten horen. Een tweede democratiseringsgolf deed zich voor in de loop van de jaren zestig, toen een jonge protestgeneratie de vanzelfsprekendheid van het gezag als sneeuw voor de zon deed verdwijnen.⁹

Hierop aansluitend zijn er verschillende pogingen gedaan om de rol van de burgemeester in Nederland in de twintigste eeuw te karakteriseren. Samenvattend zou die als volgt getypeerd kunnen worden. Tot 1940 was de burgemeester de 'magistraat-burgervader'; magistraat in de grotere gemeenten en burgervader op het platteland. Na 1945

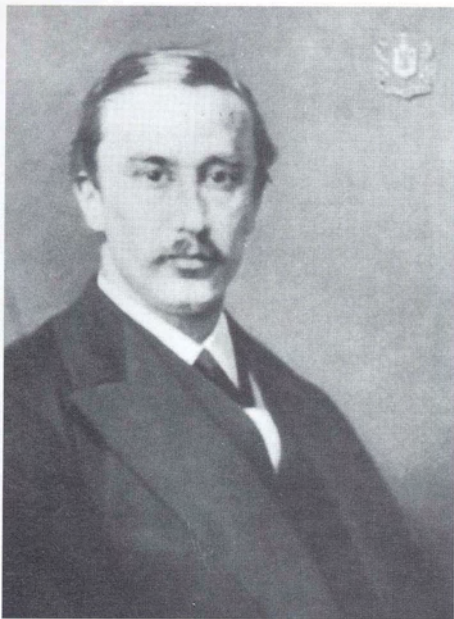

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1880-1883 **mr H.F.M. van Lanschot**
(**'s-Hertogenbosch 1842 - 1883 's-Hertogenbosch**)
Van Lanschot was advocaat te 's-Hertogenbosch.

■ *De Oeteldonsche Club wordt opgericht om te voorkomen dat de vastenavondviering zal ontaarden.*

ontstaat een ander type dat wel de 'promotor-manager' is genoemd, vooral gericht op bevordering van een snelle economische ontwikkeling van de eigen gemeente. Vanaf 1970 ten slotte, ontwikkelt de burgemeestersfunctie zich tot die van een 'coördinator-teamleider'.¹⁰ Voor 's-Hertogenbosch valt deze periodisering goeddeels samen met de zittingsperiodes van vier burgemeesters waarvan de eerste drie lange tijd aan het bewind waren. Het zijn achtereenvolgens: Jhr mr P.J.J.S.M. van der Does de Willebois (1884-1917), mr F.J. van Lanschot (1917-1941), mr H.J.M. Loeff (1944-1960) en mr R.J.J. Lambooy (1961-1969).

De magistraten

Toen Van der Does de Willebois in 1884 als burgemeester aantrad bezat nog slechts zo'n vijftien procent van de Bosschenaren het stemrecht. 1917, het jaar van zijn afscheid, bracht in Nederland het kiesrecht voor alle mannen. Kort daarna werd het gevolgd door het algemeen kiesrecht voor vrouwen. In 1884 was het pas tien jaar geleden dat 's-Hertogenbosch haar status van vestingstad was kwijtgeraakt, waarmee het mogelijk was geworden de stad als vesting te ontmantelen en stadsuitbreiding buiten de wallen te realiseren. Het vergde een tot dan ongekennde activiteit die bij het aantreden van Van der Does de Willebois nog op het gemeentebestuur lag te wachten. Daarnaast is de periode 1884-1917 ook het tijdvak geweest waarin in het hele land, dus ook in 's-Hertogenbosch, de lokale overheid nieuwe taken op zich nam in de sfeer van infrastructuur en volksgezondheid. Niet te ontkennen valt dat in 1917 in 's-Hertogenbosch op beide punten wel het een en ander was gepresteerd.

Meer in een negentiende- dan in een twintigste-eeuwse traditie staande, was Van der Does de Willebois allereerst een produkt van zijn eigen afstamming. Afkomstig uit een voornaam en adellijk geslacht was hij aristocraat in hart en nieren. De 'superieure bestuurskwaliteiten van zijn klasse' waren voor hem een gegeven feit, zo is wel geconstateerd. Van politieke invloed van de arbeiders moest hij eigenlijk niets hebben, terwijl er vanaf 1910 toch een enkele - vooralsnog katholieke - 'arbeidersvertegenwoordiger' in de Bossche gemeenteraad zitting had. Het moment van zijn afscheid kon dan ook niet symbolischer zijn: 'Democratie won veld ten koste van aristocratie en voorname in de politiek.'¹¹

Zelf beschreef Van der Does de Willebois de manier waarop hij het burgemeesterschap had uitgeoefend bij zijn afscheid als volgt: 'Van nature was ik altijd meer aan den optimistischen kant dan van den pessimistischen.

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1884-1917: jhr mr P.J.J.S.M. van der Does de Willebois

('s-Hertogenbosch 1843 - 1937 's-Hertogenbosch)

Hij was lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant en directeur van de Maatschappij van Brandverzekering voor het Koninkrijk der Nederlanden.

■ 's-Hertogenbosch krijgt een waterleiding met een betere kwaliteit drinkwater dan de pompen kunnen leveren. De watertoren zal voor voldoende druk kunnen zorgen om de hele stad van water te voorzien. De gemeente richt een eigen gasfabriek op en de eerste telefoons verschijnen.

■ De eerste grote stadsuitbreiding na vijf eeuwen vindt plaats: het Zand, tussen de binnenstad en het spoor.

■ In 1916 trekt voor het eerst een Plechtige Omgang door de straten.

■ Arbeiders organiseren zich in vakbonden. Veel arbeiders, vooral sigarenmakers, raken tijdens de Eerste Wereldoorlog werkloos wegens de sterk teruglopende aanvoer van tabak.

En daardoor heb ik gelukkig iets voor den stad *durven* ondernemen en *kunnen* tot stand brengen.' In hetzelfde nummer van de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosche Courant* als waarin Van der Does de Willebois deze uitspraak deed, werden zijn grote verdiensten voor de stad inderdaad breed uitgemeten. Toch klonk er ook iets van kritiek door, zij het met de voor die tijd kenmerkende eerbied voor 'Zijn EdelAchtbare'.

'Op sommig gebied stond Den Bosch in de verlopen jaren niet altijd vooraan in de rij harer zustersteden. Misschien werd wel eens te dikwijls gedacht aan het Engelsche gezegde: Be not the first by whom the new is tried, / Nor yet the last to lay the old aside, en leek het dat daarbij aan het eerste wel eens te veel aandacht werd geschonken.'¹² Bedoeld werd ongetwijfeld dat door een te voorzichtig beleid van de scheidende burgemeester de groei van industriële werkgelegenheid in de stad was achtergebleven. Geconstateerd kan worden dat de industriële ontwikkeling van 's-Hertogenbosch ook onder zijn opvolger Van Lanschot, telg uit een fameus Bosch' bankiersgeslacht en zoon van de eerder genoemde burgemeester H.F.M. van Lanschot, geen hoge vlucht heeft genomen. Dat is nogal eens verklaard door er op te wijzen dat zowel de aristocraat Van der Does de Willebois als Van Lanschot in de bevordering van de industriële ontwikkeling niet hun eerste taak hebben gezien. Van beiden is wel gezegd dat zij hun afkomst in deze zin niet hebben verloochend. Daarmee wordt bedoeld dat de traditionele, door grondbezit of handel groot geworden elite waaruit beide burgemeesters voortkwamen, weinig waardering kon opbrengen voor de nieuwe klasse van fabrikanen. Deze beoordeling is ten dele onterecht, want in de eerste decennia van deze eeuw deed het gemeentebestuur wel degelijk belangrijke pogingen om industrieën naar 's-Hertogenbosch te trekken. Alleen al de bevolkingsontwikkeling dwong daar toe. Het is echter evengoed waar dat het hart van deze 'magistraten' niet bij de industrie

lag. Toen de inspanningen om in 'West' een groot industrieterrein van de grond te krijgen in de jaren twintig nauwelijks resultaat opleverden, werd Van Lanschot in zijn van huis uit meegekregen opvatting bevestigd. 's-Hertogenbosch, zo meende hij, was al eeuwenlang een centrum van handel en cultuur met een regionaal verzorgende functie, en daarin moest de stad ook in de toekomst haar kracht zoeken. Zijn grootste trots aan het einde van zijn ambtsperiode was daarom niet het feit dat onder zijn stuwende leiding de bebouwde oppervlakte in 's-Hertogenbosch meer dan verdubbelde waardoor de woningnood rond 1940 grotendeels was opgelost. Desgevraagd zou hij eerder naar 'zijn' in 1931 geopende overdekte veemarkt verwijzen, waarvoor hij inderdaad persoonlijk nogal wat tegenstand in de gemeenteraad had moeten overwinnen.¹³

Passend in zijn eigen taakopvatting, maar wel uitzonderlijk voor een burgemeester in die dagen, was zijn persoonlijke inzet voor de bevordering van het toerisme. Meer Bosschenaar in hart en nieren dan de burgemeester zelf was geen enkele andere inwoner van de stad. Niet één middel liet hij ongebruikt om haar schoonheid en 'de gulle Bossche gastvrijheid' aan te prijzen. Vanaf 1927 wist hij daarvoor zelfs een nieuw modern medium, de radio, te benutten. In een onbewaakt moment heeft hij zijn luisterraars wel eens uitgenodigd voor een bezoek aan de stad onder zijn persoonlijke leiding en dat heeft hij geweten. Wekenlang was het voor de Bosschenaren geen ongewoon gezicht de burgemeester met groepen toeristen door de stad te zien lopen.¹⁴

'De aristocraat pur sang, Van der Does de Willebois, zou naar alle waarschijnlijkheid nimmer aanvaard hebben wat zijn opvolger Van Lanschot van sommige raadsleden (...) moest incasseren', zo is wel vastgesteld.¹⁵

De reden daarvoor is heel eenvoudig, want pas na het vertrek van Van der Does de Willebois zouden op de golven van het algemeen kiesrecht de eerste socialisten een plaats in de gemeenteraad verwerven. Hun

optreden daar was minder conventioneel dan men in de voorheen slechts uit katholieken bestaande raad gewend was. Nog populistischer stelde marktkoopman Harry Kuijpers zich op. Hij was de naamgever en voorman van de Groep-Kuijpers die als raadslid vanaf 1923 de Bossche socialisten de wind uit de zeilen nam door in felle bewoordingen op te komen voor de gewone man. Met zijn rondborstige aanvallen op het establishment had Van Lanschot nogal wat te stellen, al was het maar omdat hij er zelf toe behoorde. Minder onaantastbaar dan zijn voorganger, maar ontegenzeggelijk begiftigd met een groter gevoel voor humor, pareerde Van Lanschot Kuijpers' aanvallen steeds met een zekere paternalistische en patricische neerbuigendheid. In die zin bleef hij de superieure magistraat die ook Van der Does de Willebois geweest was. In nog een ander opzicht is er tussen de ambtsperiode van Van Lanschot en zijn voorganger een verschil aan te wijzen, en wel wat betreft de toegenomen invloed van sommige wethouders. Het is een fenomeen dat landelijk al rond 1900 inzette, maar dat in 's-Hertogenbosch pas na 1917 zichtbaar werd. Onder voortdurende druk van grote werkloosheid veranderde in de jaren tussen de twee wereldoorlogen het sociale beleid van het gemeentebestuur. Van onthouding koersten de stadsbestuurders naar een positief ingrijpen, met name door omscholingsprojecten voor werklozen op touw te zetten en door werkverschaffing in de woningbouw. Architect van deze plannen was Manis Krijgsman, een van de oudste katholieke arbeidersvertegenwoordigers in de raad (1917) en wethouder van 1919 tot 1935, die zich in zijn beleid gesteund wist door Van Lanschot. Zeer verschillend van afkomst, vonden zij elkaar in hun sociale instelling.¹⁶

Dat het op de voorgrond treden van ook anderen dan de burgemeester aan de status van de laatste weinig afbreuk deed, bewijst de eerbiedige en dankbare toon die doorklinkt in de vele kranteartikelen die aan Van

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1917-1941: **mr F.J. van Lanschot**
 ('s-Hertogenbosch 1875 - 1949 Helvoirt)
Van Lanschot was advocaat en procureur te 's-Hertogenbosch en vanaf 1907 lid van de gemeenteraad.

■ Wethouder Krijgsman maakt plannen -en realiseert deze ook- om werkloze sigarenmakers om te scholen tot bouwvakkers.

■ Na het gereedkomen van de bebouwing van Het Zand komt er een groot uitbreidingsplan dat voorziet in een woonwijk ten noorden van de stad (De Muntel) en een ten zuiden (Het Bossche Broek). In het westen moet een gecombineerd woon-werkgebied ontstaan. De Muntel wordt gerealiseerd en daarna vindt er woningbouw plaats ten noorden van dit gebied (De Vliert) i.p.v. het volbouwen van Het Bossche Broek. In verband met de economisch slechte tijd kan er weinig werkgelegenheid gecreëerd worden in het gebied ten westen van het spoor; wel wordt de veemarkt hierheen verplaatst.

■ De gemeente Cromvoirt wordt opgeheven en het deel Deutenen (ten noorden van de spoorweg) komt bij 's-Hertogenbosch.

■ De Tweede Wereldoorlog breekt uit.

Lanschot bij jubilea en andere feestelijkheden zijn gewijd. In een lofdicht bij zijn afscheid luidde het aldus:

*Vier en twintig jaar regering,
 Hoog en ernstig opgevat,
 Bracht U, lang reeds, de waardering,
 Van de gansche Hertogstad.*

*Die waardering zal nog groeien,
 Nu gij ons verlaten gaat,
 Midden in uw naarstig werken,
 Edel-Achtb're Magistraat.'*¹⁷

Het is dan augustus 1941 en Nederland is bezet. Alvorens Van Lanschot, door zijn leeftijd daartoe gedwongen, plaats moest maken voor een opvolger met nationaal-socialistische sympathieën verrichtte hij een laatste opvallende daad. Als één van de weinige Nederlandse burgemeesters durfde hij in het begin van de bezettingsperiode in het openbaar zijn respect aan de koningin te betuigen. De moeite die het hem kostte om zijn plaats af te staan, klonk door in de emotievolle laatste woorden waarmee hij afscheid nam van 'zijn' 's-Hertogenbosch. 'Ik heb mijn best gedaan, mijn vaderstad steeds tot het einde voor te staan. Vaarwel 's-Hertogenbosch, verwacht een ander Heer.'¹⁸

Van promotor tot coördinator

In Van Lanschot had 's-Hertogenbosch feitelijk al een 'promotor' gehad die zijn weerga niet kende. Maar in de hierboven gegeven typering van twintigste-eeuwse burgemeesters wil het woord 'promotor' uiteraard wat anders uitdrukken dan hetgeen Van Lanschot met zijn bevordering van het cultuur-historisch toerisme had gedaan. Bedoeld is namelijk de naoorlogse burgemeester die de economische mogelijkheden van zijn gemeente goed weet te verkopen. Dat was ook wel nodig, in 's-Hertogenbosch net zo goed als in de rest van Nederland, want de oorlogsschade was enorm en de economische vooruitzichten waren bar

Jhr mr C.A.F.H.W.B. van den Clooster Baron Sloet tot Everloo; foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1941-1943: **jhr mr C.A.F.H.W.B. van den Clooster Baron Sloet tot Everloo** (Tilburg 1898 - 1977 's-Gravenhage)
Studeerde in Leiden en werkte tegelijkertijd op een bank. Was burgemeester van Castrium, 1937-1941.

Advocaat en procureur. Kunstschilder.

1943-1944: **mr A.M.P Thomassen** (Utrecht 1887 - 1969 's-Hertogenbosch)
Was burgemeester van Heer (1917-1941) en Cadier en Keer (1919-1941) en vervolgens van Kerkrade (1941-1943).

■ De periode van de Tweede Wereldoorlog is ook in 's-Hertogenbosch zwaar geweest, al leek het daar in het begin niet op. Vele honderden inwoners zouden om het leven komen; talloze gebouwen onherstelbaar vernield of zwaar beschadigd.

slecht. Als deze 'promotor-burgemeester' typerend is voor het burgemeesterschap in de jaren na 1945, dan heeft 's-Hertogenbosch in de persoon van Loeff wel het prototype in huis gehad.

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1944-1960: **mr H.J.M. Loeff** (Drunen 1895 - Nijmegen 1973)
Mr. Loeff was burgemeester van Drunen (1923-1930) en tevens van Oud-Heusden en Elshout (1929-1930).
Later van Vught (1930- 1945); waarnemend burgemeester van 's-Hertogenbosch vanaf november 1944.

■ De stad herstelt zich na de oorlogsperiode. Getracht wordt industrieën aan te trekken en in samenwerking met de Kamer van Koophandel bouwt de gemeente voor dat doel fabriekshallen.

■ Wethouder Nico Schuurmans zet zich in voor zijn taak: sociale zaken. Hij richt de Sociale Dienst op en de Dienst voor Werkvoorziening en Sociale Zaken. Ook aan goed onderwijs is gedacht: door middel van nieuwbouw en een naamsverandering wordt de Ambachtsschool opgewaarderd tot: Lagere Technische School.

Al in een proclamatie bij zijn benoeming tot waarnemend burgemeester eind 1944 maakte hij zijn positie duidelijk. Liever dan 'met vermoeiden stap restaureren wat verloren ging', wilde Loeff van 's-Hertogenbosch een

nieuwe stad maken, 'de hoofdstad van ons dierbaar Brabant ten volle waardig'. In zijn ogen betekende dat: bouwen en uitbreiden, meer nog dan voorheen, en met bijzondere aandacht voor industrialisatie. Wat hij met Van Lanschot deelde was zijn bezetenheid als het ging om de stad; beiden spraken het liefst over niets anders. Maar waar Van Lanschot buitenstaanders naar 's-Hertogenbosch liet komen om hen van haar schoonheid te overtuigen, ging de onvermoeibare Loeff erop uit om financiële steun te verwerven bij het Rijk en om industriële van de aantrekkelijkheid van 'zijn' stad als vestigingsplaats te overtuigen. Befaamd zijn in 's-Hertogenbosch Loeffs reizen geworden naar de Verenigde Staten, waar hij de nodige verkooppraatjes heeft gehouden. Niet veel andere Nederlandse burgemeesters hebben hetzelfde gedaan. 's-Hertogenbosch hield er onder andere een vestiging van een Amerikaanse vijlenfabriek aan over.¹⁹

Loeff kon als laatste burgemeester profiteren van de beleidsruimte die de Bossche gemeenteraad hem bood. Die was traditioneel al groot en onder invloed van een ook landelijk waarneembare 'wederopbouwmentaliteit' werd die zeker niet kleiner. Wie de raadsnotulen uit de periode-Loeff naslaat, zal nauwelijks onenigheid ontdekken waar het ging om beslissingen die voor het toekomstige aanzien van de stad van het grootste belang waren. Een weinig kritische en gezagsgetrouwe pers ondersteunde het gemeentelijke beleid en prees de daadkracht van de burgemeester. Onder het motto: 'de schouders eronder' werden politieke strijdbijlen amper gehanteerd en wezen alle neuzen, zelfs die van Harry Kuipers, in dezelfde richting. 'Industrialisatie-burgemeester' Loeff wees de weg!

Bij Loeffs afscheid in 1960 leek er voor zijn opvolger Lambooy nog geen vuiltje aan de lucht te zijn. Al in de beginjaren zestig echter werd hij geconfronteerd met kritiek op het gemeentelijke beleid ten aanzien van de binnenstad. De in het 'structuurplan' voorgestelde sloop van veel karakteristieke pan-

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1961-1969: **mr R.J.J. Lambooy**

('s-Gravenhage 1904 - 1992 Vught)

Mr Lambooy was advocaat en burgemeester van Hontenisse (1929-1939), van Deurne (1939-1946), van Waalwijk (1946-1951) en van Hengelo (vanaf 1951).

■ Het Structuurplan-1964 bepaalt in deze periode veel in de stad. De ontplooiing van 's-Hertogenbosch als een goed bereikbaar stadscentrum zou ten koste moeten gaan van demping van de Binnendieze, sloop van huizen en doorbraken ten behoeve van het verkeer.

■ Felle discussies ontstaan over het monumentenbeleid. De minister wil 623 objecten op de Monumentenlijst; het gemeentebestuur denkt slechts aan 88 panden. Het zullen er uiteindelijk 240 worden.

den werd fel bekritiseerd door een uit de burgerij gevormd comité onder leiding van mr H. Bergé. Een gaandeweg steeds kritischer wordend *Brabants Dagblad* verstoorde de grote naoorlogse eenstemmigheid verder. In 1966 verwierpen de opposanten een flink aantal zetels in de gemeenteraad.

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1969-1978: **mr G.M.J.W. van de Ven**
(geb. Teteringen 1913)

Mr van de Ven was provinciaal ambtenaar in Zeeland, burgemeester-secretaris van Schaijk (1951-1964) en burgemeester van Veldhoven (vanaf 1964).

■ De gemeenten Engelen (met Bokhoven) en Empel en Meerwijk worden op vrijwillige basis geannexeerd door de gemeente 's-Hertogenbosch.

■ Door de ontkerkelijking moeten er kerken gesloten worden: ondermeer de Redemptoristenkerk, de Sint Pieter en de Leonardus.

■ De rondweg wordt in gebruik genomen hetgeen voor de stad een grote ontlasting van de doorgaande verkeersstroom betekent.

■ Er vindt een kentering plaats ten opzichte van het monumentenbeleid, met als gevolg dat de stad in het monumentenjaar 1975 een landelijke onderscheiding krijgt.

Zij legden van meet af aan het college van B&W het vuur na aan de schenen. De sinds jaar en dag sterkste partij in 's-Hertogenbosch, de Katholieke Volkspartij, verloor tegelijkertijd haar tot dan vanzelfsprekende

meerderheid. Even later nam een kritische jonge generatie in de Partij van de Arbeid afstand van het naoorlogse consensus-denken. De zogenaamde 'polarisatiestrategie', gericht op het aanscherpen van politieke meningsverschillen, kwam er bij de sociaaldemocraten voor in de plaats.²⁰

Kortom, in 's-Hertogenbosch manifesteerde zich op lokaal niveau wat op hetzelfde moment ook landelijk zichtbaar was: protest, democratisering en ontzuiling. Het vanzelfsprekende gezag van alle ambtsdragers, dus ook van de burgemeester, werd er door aangetast. Gestimuleerd door de nieuwe politieke formatie D'66 beleefde in Nederland de discussie over de gekozen burgemeester een hoogtepunt. Was immers de benoemde ambtsdrager, op wiens aanstelling geen enkel democratisch gekozen orgaan invloed kon uitoefenen, niet achterhaald?

Voor het burgemeesterschap hebben deze ontwikkelingen uit de jaren zestig waarschijnlijk zelfs ingrijpender gevolgen gehad dan de invoering van de Gemeentewet in 1851. In deze periode verloor de ambtsdrager namelijk de grote invloed op het gemeentelijk beleid die de 'magistraat' en de 'promotor' tot dan steeds hadden gehad. In 's-Hertogenbosch is dat heel goed zichtbaar in de ontwikkeling van de portefeuilleverdeling in het college van B&W. Loeff had na 1945 steeds belangrijke onderwerpen onder zijn beheer gehad als stadsuitbreiding, stadsontwikkeling, stadssanering, handel en nijverheid. Lambooy moest vanaf 1968 genoegen nemen met representatie, voorlichting, cultuur en archiefzaken. Het zijn taken die wij sindsdien kennen als kenmerkend voor het burgemeestersambt. De 'coördinator-burgemeester' was ermee geboren, de 'promotor' verdween.

Nu valt niet te ontkennen dat er ook steeds meer te coördineren viel. Het ingewikkelder worden van de lokale politieke verhoudingen door het ontstaan van grote tegenstellingen in de raad maakte het werk van de voorzitter er uiteraard niet eenvoudiger op. Conflictbeheersing werd een steeds belang-

foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

1989-1995: mr D.C.B. Burgers
(geb. Ubbergen 1932)

Mr Burgers was adviseur van de Regeringscommissaris Polak voor Politievraagstukken (1968-1972). Daarna burgemeester van Haaren (1972-1979) en van Rosmalen (1979-1989).

■ 's-Hertogenbosch viert in 1985 haar 800ste verjaardag. Het meest emotionele onderdeel hiervan is de reünie van de 53e Welsh Division, onze bevrijders uit 1944.

■ De restauratie van de Sint Janskathedraal is voltooid en over de in restauratie zijnde Binnendieze worden boottochten georganiseerd.

■ Er komen in de aan de Maas grenzende stadswijk Maaspoort ondermeer bolwoningen en grasdakwoningen.

■ Het Noordbrabants Museum krijgt een nieuwe huisvesting in het vm. gouvernementsgebouw in de Verwersstraat; het Rijksarchief verhuist naar de gerestoreerde Citadel.

1989-1995: mr D.C.B. Burgers

(geb. Ubbergen 1932)

Mr Burgers was adviseur van de Regeringscommissaris Polak voor Politievraagstukken (1968-1972). Daarna burgemeester van Haaren (1972-1979) en van Rosmalen (1979-1989).

rijker burgemeesterstaak. Openbaarheid van bestuur vergde alsmaar meer voorlichting. De al in de jaren vijftig ingezette ontwikkeling naar bovengemeentelijke samenwerking nam na 1965 een grote vlucht. Lange tijd bijvoorbeeld was de Bossche burgemeester qualitate qua voorzitter van het Stadsgewest 's-Hertogenbosch. Daar komt nog bij dat ook de centrale overheid zich na de Tweede Wereldoorlog niet onbetuigd liet. Vooral op het terrein van welzijn, cultuur en sociale zekerheid werden van die zijde allerlei uitvoeringsmaatregelen bij de gemeente neergelegd. De burgemeester werd door dit alles voor een groot deel teruggeworpen op de representatieve, coördinerende en 'technische' taken die hem als raads- en collegevoorzitter formeel waren toebedeeld. Het heeft de functie uitgehold, zo menen nogal wat bestuurskundigen.²¹

Slot

Het burgemeesterschap is maar gedeeltelijk wat men er zelf van maakt. Deze parafrase op de uitspraak van Van Lanschot waarmee deze bijdrage opent, lijkt als afsluiting bijzonder geschikt. Want ondanks dat veel aspecten van het burgemeesterschap en van de 'eigen-aardige' invulling die de Bossche ambtsdragers eraan gegeven hebben in het korte bestek van dit artikel onbesproken moesten blijven, is één ding wel duidelijk geworden. Buiten kijf staat dat persoonlijke karaktereigenschappen op de burgemeestersfunctie steeds hun stempel hebben kunnen drukken. Maar de gemeentelijke taakontwikkeling, de wisselende verwachtingen ten aanzien van wat een burgemeester

eigenlijk moest doen en de sprongsgewijs doorgevoerde democratisering hebben wel steeds de mogelijkheden en de grenzen ervan bepaald. ■

Noten

1. Geciteerd in: Claudius A. Prinsen, *De Burgemeester* (Alphen aan den Rijn 1958), tweede druk, bewerkt door C.N.M. Kortmann, 145.
2. W. Derksen, M.L. van der Sande (red.), *De burgemeester -- van magistraat tot modern bestuurder* (Deventer 1984).
3. Prinsen, *De Burgemeester*, 11-19, 88-95; E. Brederveld (e.a.), *Begrip van de Nederlandse gemeente*, Deel 1 (Alphen aan den Rijn 1990), tweede geheel herziene druk, 103; P.J. Oud, *Handboek voor het Nederlands gemeenterecht*, Deel 1 (Zwolle 1956), 440-441.
4. Brederveld (e.a.), *Begrip*, 110; V. Veldheer, 'De burgemeester: van rijksagent tot meest bekende lokale bestuurder. Een korte historische schets van de gemeentelijke taakontwikkeling en de functie van de burgemeester', in: A.F.A. Korsten (e.a., red.), *De benoemde of gekozen burgemeester* (Assen/Maastricht 1992), 10.
5. Oud, *Handboek*, 441-442.
6. T.P.M. Huijs, 'Jhr mr Edouard de Kuyper (1817-1893), commissaris des konings, 1874-1893', in: J.H.M. Wieland (e.a., red.), *De gouverneurs in de beide Limburchen 1815-1989* (Maastricht 1989), 213-215; Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitenvorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant circa 1810-1914* ('s-Hertogenbosch 1990).
7. Citaat in: F.J. van Gaal, *Socialisme en zelfstandige arbeidersbeweging in 's-Hertogenbosch 1886-1923*. Over organisatie en mentaliteit (Tilburg 1989), 32. Zie verder: Maarten Duijvendak, 'Het Bossche gemeentebestuur tussen democratie en bureaucratie 1850-1900', in: Aart Vos (red.), *Bestuurders in het archief. Symposium ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1991), 25-45.
8. F.G.G. Govers, *Het geslacht en de firma F. van Lanschot 1737-1901* (Tilburg 1972), 250-254, citaten op 251-252.
9. Veldheer, 'De burgemeester', 7-17; Peter-Jan van der Heijden, Henny Molhuysen, *Kroniek van 's-Hertogenbosch. Acht eeuwen stadsgeschiedenis* ('s-Hertogenbosch 1981), 111.
10. J.C.N. Raadschelders, *Plaatselijke bestuurlijke ontwikkelingen 1600-1980. Een historisch bestuurskundig onderzoek in vier Noord-Hollandse gemeenten* ('s-Gravenhage 1990), 117.
11. Van Gaal, *Socialisme*, 32, 346.
12. *Provinciale Noordbrabantse en 's-Hertogenbosche Courant* (PNHC), 28 juni 1917.
13. Van Gaal, *Socialisme*, 19; Bert Looper, 'Het lege westen. "West" en het Bossche industriebeleid in de jaren 1910-1940', in: 's-Hertogenbosch. Driemaandelijks tijdschrift over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch, 1 (1993), 44-52. R.E.C. van der Pluym, 'Lanschot, Frans Johan van', in: J. Charité, A.J.C.M. Gabriëls (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland*, deel 4 ('s-Gravenhage 1994), 289-290; PNHC, 14 september 1940.
14. Van der Pluym, 'Van Lanschot'.
15. Van Gaal, *Socialisme*, 337.
16. Veldheer, 'De burgemeester', 12-13; Th.A. Wouters, *Van verheffing naar begeleiding. Verandering in houding tegenover de noodlijdende mens te 's-Hertogenbosch 1912-1965* (Tilburg 1968), 39-40.
17. PNHC, 29 augustus 1941.
18. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 4: mei '40 - maart '41, eerste helft ('s-Gravenhage 1972), 257; notulen gemeenteraad, 29 augustus 1941.
19. *Brabants Dagblad*, 30 september 1969; ibidem, 1 december 1973.
20. J.A.J. van der Vaart, 'Wat aan de oprichting van de Boschboom vooraf ging', in: *50 Jaren stadsontwikkeling 1943 - 1993*, themanummer van: *De Boschboombladeren*, no. 42 (maart 1994), 3-61; Paul Kagie, 1946-1986. *Veertig jaar Partij van de Arbeid in Den Bosch* (z.p. z.). ['s-Hertogenbosch 1986]; Frans van den Houdt, Paul Mulder, 'De val van een rooms bolwerk', in: *De Tijd* 12 december 1980, 26-43.
21. W. Derksen geciteerd in: Veldheer, 'De burgemeester', 16.

N.B. De biografische aantekeningen bij dit artikel zijn verzorgd door P.J. van der Heijden.